

MICHAŁ OŻÓG
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

*Sprawozdanie z międzynarodowego sympozjum
historycznoprawnego „Religia w przestrzeni publicznej państwa
prawa XIX–XX wieku”, Kraków, 28–29 kwietnia 2016 r.*

Abstract

The Report on the Conference “Religion in the Public Space of the Legal State
of the 19th through 20th Centuries”, Kraków, April 28th–29th, 2016

The symposium was held in Kraków on April 28th–29th, 2016, and it touched upon the subject of religion in the public sphere in the legal state of the 19th and 20th centuries. It was organised by the Chair of General History of Law and State at the Jagiellonian University. The participants were greeted by Prof. Dorota Malec, PhD, Vice Dean for Administrative Studies at the Faculty of Law and Administration of the Jagiellonian University (as well as the University’s Vice Rector-Elect for Development). The proceedings of the conference began with the inaugural speech delivered by Prof. Andrzej Dziadzio, PhD, Head of the Chair of General History of Law and State at the Jagiellonian University in Krakow. As many as 15 lecturers from 5 countries (Poland, Hungary, Germany, Austria, and the USA) contributed to the discussions. Each day of the symposium was divided into two sessions. The papers presented focused on the problem of relations between the church and the state throughout the 19th century, the inter-war years, and the post-war period, as well as on such problems as the secularisation of marriage law, protection of religious feelings, the status of church-affiliated organizations, and others issues concerning church/state law and religious policy. Special attention was given to the legal systems of the Austro-Hungarian Empire, the successor states of the Habsburg Monarchy, and the German legal environment.

Key words: Cracow, legal history conference, religion in the public space, rule of law, 19th century, 20th century.

Słowa kluczowe: Kraków, sympozjum historyczno-prawne, religia w przestrzeni publicznej, państwo prawa, XIX wiek, XX wiek.

W dniach 28–29 kwietnia 2016 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego (WPiA UJ) odbyło się międzynarodowe sympozjum historycznoprawne „Religia w przestrzeni publicznej państwa prawa XIX–XX wieku” (*Religion in the*

Public Space of the Legal State of the 19th through 20th Centuries), zorganizowane przez Katedrę Historii Państwa i Prawa UJ. W imieniu władz WPiA UJ uczestników konferencji powitała **prof. Dorota Malec (prodziekan WPiA UJ ds. studiów administracyjnych, prorektor elekt UJ ds. rozwoju)**. W ramach uroczystości otwarcia sympozjum słowo wstępne wygłosił **prof. Andrzej Dziadzio (kierownik Katedry Historii Państwa i Prawa UJ)**. W sympozjum uczestniczyło piętnastu prelegentów, reprezentujących siedem ośrodków akademickich z pięciu państw: Polski, Węgier, Austrii, Niemiec oraz Stanów Zjednoczonych. Wystąpienia referentów zgromadziły grono słuchaczy, którzy aktywnie włączyli się w obrady poprzez zadawanie licznych pytań w trakcie dyskusji. Program sympozjum obejmował cztery sesje, po dwie w każdym dniu. Referaty zostały wygłoszone w języku angielskim (10 wystąpień) oraz niemieckim (5 wystąpień). Wydarzeniem towarzyszącym konferencji była wizyta uczestników sympozjum w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (Collegium Maius).

Sesję przedpołudniową w pierwszym dniu sympozjum moderował **prof. Kazimierz Baran (Uniwersytet Jagielloński)**. Merytoryczną część konferencji rozpoczął swoim wystąpieniem **prof. Frank L. Schäfer (University of Freiburg)** na temat „Religia w projektowanym saksońskim kodeksie cywilnym” (*Religion and the Drafting of Saxonian Civil Code*). Prelegent na początku szeroko omówił genezę saksońskiego kodeksu cywilnego, przedstawiając poszczególne etapy drogi legislacyjnej, wiodącej do jego uchwalenia. Następnie dokonał charakterystyki przepisów kodeksowych istotnych z punktu widzenia kryterium wyznaniowości. W wystąpieniu zwrócono uwagę m.in. na zakaz dyskryminacji (§ 51), ustanowienie separacji zamiast rozwodu dla katolików (§ 1766), a także na uregulowanie rozwodu w małżeństwach mieszanych (§ 1769). Następnie omówiono ustawę o dysydentach z 1870 r., a także ustawę o aktach stanu cywilnego (1875 r.) w kontekście ewolucji prowadzącej finalnie do zagwarantowania państwu wyłącznego prawa do prowadzenia rejestracji aktów stanu cywilnego.

Kolejny referat, „Separacja Kościoła i państwa, sekularyzacja na Węgrzech u schyłku XIX w.” (*The separation of the Church and State, Secularization in Hungary at the ends of the 19th century*), wygłosiła **dr Zsuzsanna Peres (National University of Public Service)**. Referentka omówiła podstawy prawne stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi na Węgrzech w XIX wieku. W wystąpieniu przedstawiono przejawy sekularyzacji życia społecznego na Węgrzech. Zwrócono uwagę m.in. na regulacje dotyczące świeckiego prawa małżeńskiego z 1894 r., a także na regulacje ustawy o powszechnej oświacie ludowej z grudnia 1868 r., która powstała przy udziale Józefa Eötvösa. Ustawa z 1868 r. przekształciła szkoły wyznaniowe w gminne lub państwowe.

Trzecim prelegentem był **dr Piotr Michalik (Uniwersytet Jagielloński)**. Przedmiotem wystąpienia było przedstawienie sekularyzacji małżeństwa angielskiego w XIX w. z punktu widzenia debaty parlamentarnej. W pierwszej części referatu zaprezentowano ewolucję instytucji małżeństwa w prawie angielskim od okresu reformacji, poprzez ustawę o małżeństwie z 1753 r. (tzw. *Lord Hardwicke's Marriage Act of 1753*) i z 1836 r. (*Marriage Act of 1836*), aż po ustawę o rozwodzie i sprawach małżeńskich z 1857 r. (*Divorce and Matrimonial Causes Act of 1857*). W drugiej części wystąpienia zaprezentowano najbardziej reprezentatywne przykłady argumentacji konstruowanych przez najwybitniejszych zwolenników i przeciwników sekularyzacji instytucji małżeństwa, jakie były przedstawione w trakcie debaty Izby Lordów i Izby Gmin nad projekta-

mi ustawy z 1836 r. (*Marriage Bill of 1836 debate*) oraz ustawy z 1857 r. (*Divorce and Matrimonial Causes Bill of 1856–57 debate*).

Drugą sesję (popołudniową) poprowadził **dr hab. Marcin Kwiecień (Uniwersytet Jagielloński)**. Jako pierwsza w tej części sympozjum wystąpiła pani **dr Patricia Dominika Niklai (University of Pécs)**, która przedstawiła temat „Polityka oświatowa – kościelne wpływy na Węgrzech po 1848 roku” (*Unterrichtspolitik – kirchliche Interessendurchsetzung in Ungarn nach 1848*). Za punkt początkowy rozważań przyjęto rok 1848, jako przełomowy dla określenia stosunku państwa węgierskiego wobec statusu szkoły, która z wyznaniowej miała się przekształcić w szkołę świecką i państwową. Domagano się wówczas gruntownej reformy nauczania dotyczącej szkoły ludowej, czego świadectwem był projekt ustawy o nauczaniu w zakresie szkoły elementarnej, który zakładał: a) nadzór i kierownictwo państwa; b) nauczanie religii jako zadanie związków wyznaniowych; c) nauczanie religii w szkole jako nieobowiązkowe; d) podział szkół na świeckie i wyznaniowe. Postulaty te nie zostały zrealizowane, a po upadku rewolucji nastąpił wzrost znaczenia Kościoła katolickiego i jego wpływu na szkołę, jako konsekwencja zawartego przez Austrię w 1855 r. konkordatu. Zmianę przyniosła na Węgrzech dopiero ustawa o powszechnej oświacie ludowej z grudnia 1868 r., która powstała przy udziale Józefa Eötvösa. Opowiadał się on za tym, aby nauczanie religii było przedmiotem obowiązkowym. Ustawa z 1868 r. przekształciła szkoły wyznaniowe w gminne lub państwowe, które znalazły się pod nadzorem państwa, polegającym m.in. na ustaleniu programu nauczania.

Prof. Andrzej Dziadzio (Uniwersytet Jagielloński) wygłosił referat zatytułowany „Świecka czy wyznaniowa? Dyskusja o szkole w monarchii habsburskiej w dobie poli-beralnej” (*Weltliche oder konfessionelle? Der Streit um die Schule in der österreichischen Monarchie nach der Ära des Liberalismus*). Prelegent swoje wystąpienie odniósł do współczesnej dyskusji na temat organizacji lekcji religii w publicznym systemie oświaty w Polsce. Wykazał on podobieństwo podnoszonych obecnie argumentów do tych, które były wykorzystywane w dążeniach do świeckiego modelu edukacji w monarchii habsburskiej w XIX wieku. Państwo oskarżane było wówczas o wspieranie Kościoła katolickiego i religii katolickiej. Referent przedstawił podłoże powstania idei świeckiego państwa austriackiego, zwracając uwagę na to, że stanowiło ono efekt konfliktu między liberałami a Kościołem katolickim. Jednym z postulatów przebudowy systemu politycznego podnoszonym przez liberałów było dążenie do wyeliminowania wpływu Kościoła katolickiego na państwo i życie publiczne. Następnie referent przedstawił organizację lekcji religii w świetle prawa austriackiego doby liberalizmu. Każdy związek wyznaniowy o uregulowanym statusie prawnym był uprawniony do wskazania osób mających nauczać religii. W razie gdy podmiot wyznaniowy nie mógł tego uczynić, władze szkoły mogły wyznaczyć do nauczania religii osobę świecką, która posiadała odpowiednie kwalifikacje, potwierdzone przez władze związku wyznaniowego. Była to konsekwencja przejścia przez państwo odpowiedzialności za wychowanie religijno-moralne dzieci i dążenia do zapewnienia edukacji religijnej przedstawicielom każdego wyznania. W dalszej części wystąpienia prelegent omówił zmiany, jakie nastąpiły wraz z uformowaniem się antyliberalnej koalicji w 1879 r., która wprowadziła w 1883 r. częściowe zmiany w organizacji szkół publicznych. Szczególnej krytyce środowisk liberalnych podlegał art. 48 ustawy, który – ich zdaniem – podporządkowywał szkołę

publiczną wpływom Kościoła katolickiego, co miało naruszać porządek konstytucyjny. Referent podkreślił, że ówczesna debata parlamentarna była zderzeniem dwóch wizji państwa i społeczeństwa, a także roli religii w życiu publicznym w wielonarodowej i wielowyznaniowej monarchii. Liberalowie w imię ochrony mniejszości dążyli do osłabienia Kościoła katolickiego. Z kolei konserwatywna koalicja rządowa, uwzględniająca interesy katolickiej większości społeczeństwa, była postrzegana jako sojusz narodów słowiańskich wymierzony przeciwko Niemcom. Konserwatywny rząd otrzymał częściowe wsparcie od trybunałów prawa publicznego (Trybunał Administracyjny i Trybunał Państwa), które interpretując przepisy prawne z okresu przełomu konstytucyjnego, stosowały się do litery prawa, powstrzymując się od aktywizmu sędziowskiego.

Dr Magdalena Bainczyk (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego) wygłosiła referat „Wolność religijna w Niemczech – pomiędzy znaczeniem kulturowym religii a obowiązkiem neutralności państwa” (*Religionsfreiheit in Deutschland – zwischen einer kulturgeschichtlichen Bedeutung der Religion und der Neutralitätspflicht des Staates*). Prelegentka zwróciła uwagę na fakt, że *Invocatio Dei* znajduje się zarówno w Ustawie Zasadniczej RFN, jak i w konstytucjach niemieckich krajów związkowych. Analizie poddano przepisy Ustawy Zasadniczej, która chroni wolność religijną w ujęciu pozytywnym (wolność do) i negatywnym (wolność od). W razie zaistnienia kolizji obu aspektów wolności Federalny Trybunał Konstytucyjny RFN (FTK) stosował zasadę praktycznego uzgadniania (niem. *das Prinzip der praktischen Konkordanz*), zgodnie z którą wolność negatywna nie uzyskiwała bezwzględnego pierwszeństwa przed wolnością pozytywną. Referentka przedstawiła ewolucję orzecznictwa FTK w zakresie rozstrzygania przypadków kolizyjnych „wolności do” z „wolnością od”. Wskazano rolę FTK w zagwarantowaniu autonomii krajom związkowym w zakresie szkolnictwa, które na poziomie konstytucyjnym deklarowały realizację wartości chrześcijańskich w oświacie. FTK uznał za zgodne z konstytucją szkolnictwo oparte na zasadach chrześcijaństwa, a także modlitwę uczniów w szkołach publicznych. Prelegentka zwróciła uwagę na zmianę orzecznictwa FTK w latach 90., którą oceniła krytycznie. W 1995 r. FTK uznał krzyże w publicznych szkołach w Bawarii za niezgodne z UZ. FTK przyznał tym samym bezwzględne pierwszeństwo wolności negatywnej, co wiązało się z reinterpretacją zasady neutralności oraz ograniczeniem autonomii krajów związkowych. Nowo zrekonstruowana treść zasady neutralności zakazywała jakiegokolwiek wspierania religii przez państwo. Owa zasada w odniesieniu do zjawiska religijności była stosowana w celu rozdziału sfery działania wspólnoty państwowej i religijnej, które posiadają władztwa w sprawach z zakresu ich działania. Miało to na celu ochronę praw jednostki, a także poszanowanie autonomii tychże wspólnot. Prelegentka zwróciła również uwagę na orzeczenia FTK z 2003 i 2015 r., dotyczące noszenia chust przez nauczycielki wyznające islam. FTK uznał, iż noszenie chust przez urzędników państwowych jest zgodne z UZ. Wolność religijna uczniów w aspekcie negatywnym nie uzyskała zatem ochrony przez FTK. Referentka przywołała także fakt, iż mniejszość muzułmańska bardzo aktywnie wykorzystuje ochronę sądową w celu umocnienia obecności religii muzułmańskiej w niemieckiej przestrzeni publicznej, domagając się np. zwolnienia dziewcząt z udziału w zajęciach z wychowania fizycznego czy wycieczkach szkolnych. Prelegentka zasygnalizowała przy tym pytanie o neutralność FTK.

Prof. Eszter Cs. Herger (University of Pécs) wygłosiła referat pt. „Na drodze do autokracji? Polityka państwa w sprawach kościelnych w dobie ery Horthy’ego na Węgrzech” (*Auf dem Weg zur Autokratie? Kirchenpolitik in der Horthy – Area in Ungarn*). Prelegentka omówiła politykę wyznaniową państwa węgierskiego w okresie rządów Horthy’ego na Węgrzech w trzech podstawowych aspektach: 1) stosunku do świeckiego prawa małżeńskiego z 1894 r.; 2) równouprawnienia Kościołów i związków religijnych; 3) treści autonomii Kościołów i związków religijnych. Referentka zwróciła szczególną uwagę na ustawy z II połowy XIX wieku, które zachowały swą moc obowiązującą w dobie rządów Horthy’ego: ustawę o cywilnym małżeństwie z 1894 r., ustawę o Izraelitach z 1895 r. i ustawę z 1895 r. o wolności religijnej. Polityka wyznaniowa ówczesnego reżimu politycznego bazowała zatem na podstawach prawnych stworzonych w okresie liberalnego ustawodawstwa z końca XIX wieku. Prelegentka rozważała, czy w latach 1920–1944 istniał na Węgrzech jednolity system polityczny. Zaprezentowano wyniki przeglądu węgierskiej literatury historycznoprawnej pod kątem zmieniających się wraz z upływem czasu ocen ery Horthy’ego. Oceny były zróżnicowane, od poglądu o faszystowskim charakterze ówczesnego reżimu politycznego (1964) do stanowiska, że była to autokracja o konserwatywnej proveniencji (2007). Prelegentka przedstawiła szereg argumentów, które były podnoszone w tamtym czasie przeciwko ustawie małżeńskiej z 1894 r. Przedstawiono oceny, że węgierska ustawa małżeńska przewiduje najprostszy rozwód, jaki kiedykolwiek występował w całej kulturze prawnej, a także poglądy, że jest ona wytworem „żydowskiego ducha” i feminizmu. Przywołane zostały również dążenia do rewizji węgierskiej ustawy małżeńskiej w okresie międzywojennym. Wzięto pod uwagę stanowisko hierarchii Kościoła katolickiego w sprawach społeczno-politycznych z uwzględnieniem jej stosunku do innych wyznań (biskupi O. Prohászka, L. Ravasz). Ukazane zostało także stanowisko krytyczne wobec kościelnej polityki władz (F. Móra, Rabbi J. Löw). Projekt kodeksu cywilnego z 1928 r. zachowywał jednak ustawę z 1894 r. Podobnie pozytywnie oceniono prowadzenie świeckich akt stanu cywilnego. W drugiej części referatu autorka dokonała analizy stosowania ustawy z 1895 r. o Izraelitach. Zapewniała ona wyznawcom judaizmu równouprawnienie, które było przestrzegane w dobie rządów Horthy’ego, ale polityka ta zmieniała się już od 1938 r. W latach 1938–1944 wydano 21 ustaw skierowanych przeciwko Żydom. Na lata 1939–1941 przypadło nasilenie rozporządzeń antyżydowskich (wydano 100 takich rozporządzeń). Ostatnia z omawianych ustaw o wolności religijnej przewidywała możliwość złożenia deklaracji o bezwyznaniowości po ukończeniu 18 r. życia. Ustawa nie uznawała wolności religijnej za prawo naturalne i nienaruszalne. Określała trzy kategorie wyznań religijnych: Kościoły historycznie uznane, Kościoły prawnie uznane i bezwyznaniowcy.

Prof. Thomas Olechowski (University of Vienna) wygłosił referat pt. „Spór o prawo małżeńskie w Austrii w XX wieku” (*Der Streit um das Ehe recht in Oesterreich im 20. Jahrhundert*). Prelegent jako punkt wyjścia przedstawił ustawodawstwo z zakresu prawa małżeńskiego z okresu poprzedzającego wiek XX w Austrii. Do 1783 r. istniało ustawodawstwo kościelne w sprawach małżeńskich. Z kolei w okresie 1783–1855 występowały regulacje prawa małżeńskiego państwowego: *Josephinisches Ehepatent* (1783), *Josephinisches Gesetzbuch* (1786), *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)* (1811), w okresie 1855–1868 – ustawodawstwo kościelne, i od 1868 r. – powrót do ABGB. Po I wojnie światowej w Austrii nadal funkcjonował mieszany system

osobowego prawa małżeńskiego, lecz dla katolików jawił się on jako wyznaniowy, gdyż obowiązywały śluby kościelne i zakazane były rozwody. Separacja małżonków orzekana przez sąd świecki miała charakter kanoniczny i uniemożliwiała małżonkom zawarcie ponownego małżeństwa. Tę zasadę naruszył *Landeshauptmann* dolnej Austrii Albert Sever, udzielając wielu separowanym katolikom dyspensy od przeszkody istniejącego węzła małżeńskiego. Z upływem czasu zrezygnowano z wymogu sądowego orzeczenia separacji, uwzględniając orzeczenie władzy administracyjnej. Praktyka ta wywołała dyskusję co do dopuszczalności takiej dyspensy. Prelegent przedstawił stanowisko orzecznictwa i nauki prawa w tej kwestii. SN w Wiedniu uznawał takie małżeństwa za nieważne. Odmienne stanowisko zajął Trybunał Konstytucyjny, opierając się głównie na poglądach H. Kelsena. Judykatura była więc podzielona w kwestii uznawania takich małżeństw. Doprowadziło to w ostateczności do tego, że w 1929 r. przeprowadzona została częściowa zmiana konstytucji, która spowodowała reformę Trybunału Konstytucyjnego, m.in. doszło do skrócenia kadencji urzędujących sędziów, w tym H. Kelsena. Referent naświetlił również regulacje prawa małżeńskiego z okresu III Rzeszy, uwzględniając Konkordat (1933) oraz ustawę o małżeństwie i rozwodach (1938), która przewidywała wyłączność kompetencji władz państwowych w sprawach małżeńskich.

W drugim dniu konferencji, 29 kwietnia 2016 r., pierwszą sesję moderował **dr Jan Halberda**. Podczas tej części sympozjum referat wygłosiła **dr Katarzyna Krzysztofek (Uniwersytet Jagielloński)**, która przedstawiła temat „Podstawy prawne i działalność stowarzyszeń religijnych w Polsce w okresie międzywojennym i współcześnie” (*The Role of Religious Organisation in Poland in the Interwar Period and Nowadays*). Referentka zaprezentowała podstawy prawne funkcjonowania stowarzyszeń religijnych w Polsce w okresie międzywojennym i współcześnie. Zwróciła uwagę, że do 1932 r. w zakresie prawa do stowarzyszania się obowiązywało pozaborcze prawo, które cechowała różnorodność na każdym obszarze pozaborczym. Dopiero w 1932 r. zostało wydane rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy wprowadzające jednolite dla całej Polski prawo o stowarzyszeniach, które zasadniczo nie obowiązywało znacznej części stowarzyszeń związanych z Kościołami i związkami wyznaniowymi. Referentka zauważyła, że współcześnie ustawa Prawo o stowarzyszeniach z 1989 r. wyklucza z zakresu przedmiotowego stowarzyszenia kościelne – czyli erygowane przez właściwe władze kościelne. W odniesieniu do stowarzyszeń wyznaniowych powstałych za aprobatą władzy kościelnej stosuje się przepisy Prawa o stowarzyszeniach z wyjątkami uregulowań odrębnych, które zawarte są w ustawach indywidualnych, a wiążą jedynie stowarzyszenia świeckie o celach religijnych.

W swoim wystąpieniu prelegentka zwróciła uwagę, że cele działalności stowarzyszeń religijnych w latach 1918–1939 oraz po 1989 r., szczególnie stowarzyszeń związanych z Kościołem katolickim, największym Kościołem w Polsce, zasadniczo pozostały niezmiennie. Z zasady współdziałania państwa z Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi dla dobra człowieka i dla dobra wspólnego wynika, że podmioty wyznaniowe wspierają państwo w podejmowaniu inicjatyw związanych z pomocą społeczną, działalnością dobroczynną, prowadząc liczne placówki. Referentka stwierdziła, że część stowarzyszeń istniejących dzisiaj w powiązaniu z Kościołem katolickim swoimi korzeniami sięga okresu międzywojennego, np. Caritas i Akcja Katolicka. Prelegentka uznała, że współcześnie nadal państwo potrzebuje wsparcia stowarzyszeń kościelnych i wyzna-

niowych w niesieniu pomocy potrzebującym, lecz w mniejszym zakresie niż w okresie po I wojnie światowej.

Dr Napsugar Mandovics (University of Pécs) wygłosiła referat pt. „Rola organizacji religijnych w kształtowaniu zaufania społecznego w rozwoju historycznym na Węgrzech” (*The Role of Religious Organisation in Social-self-reliance in the Light of Historical Developments in Hungary*). Prelegentka rozpoczęła swoje wystąpienie od przedstawienia istniejących teorii wyjaśniających relacje między Kościołami a stowarzyszeniami. Ukazała rolę organizacji religijnych w XIX w. Szczególna uwaga została zwrócona na stowarzyszenia działające w komitatach: Nógrád, Somogy, Baranya. Wskazano tendencje, jakie występowały na przełomie XIX i XX w., zwracając uwagę na rosnącą liczbę stowarzyszeń. W okresie Horthy’ego państwo oraz Kościół wspólnie wspierały tworzenie stowarzyszeń, które miały charakter semiwyznaniowy. Istniejące stowarzyszenia katolickie działały w ramach Akcji Katolickiej. Miało to służyć zaktywizowaniu ludzi świeckich w działalności Kościoła. W dalszej części wystąpienia prelegentka skupiła uwagę na dziejach stowarzyszeń religijnych w XX w. Przestały one istnieć, w tym stowarzyszenia żydowskie, które zostały wyeliminowane w 1944 r. Kategoria stowarzyszeń religijnych zniknęła w 1970 r. Następnie prelegentka dokonała charakterystyki współczesnych organizacji społeczeństwa obywatelskiego, które powiązane są z podmiotami wyznaniowymi. Przedstawiła cechy charakterystyczne zrzeszeń religijnych poszczególnych związków wyznaniowych, odwołując się do badań empirycznych. Wystąpienie zawierało szereg danych statystycznych na temat działalności związków wyznaniowych w sferze socjalnej. Z przedstawionych danych wynika, że w okresie 2008–2013 rola związków wyznaniowych w tym obszarze życia społecznego wzrosła o 43%.

Dr Maciej Mikula (Uniwersytet Jagielloński) wygłosił referat pt. „Od ochrony dogmatów po ochronę uczuć religijnych. Ewolucja na przykładzie wybranych europejskich kodyfikacji karnych z XIX i XX wieku” (*From Protection of Dogmas to Protection of Religious Feelings. Evolution in Selected European Penal Codes of the 19th through 20th Centuries*). Prelegent przedstawił wartości chronione w kodeksach karnych z XIX i XX w. Odniesiono się do kodeksów karnych: Austrii (1852), Niemiec (1871), Rosji (1903), a także Polski (1932, 1997). Referent wymienił typy czynów zabronionych z zakresu poruszanej problematyki, które zostały stypizowane w ustawach karnych. Następnie omówiono wartości, które leżały u podstaw kryminalizacji poszczególnych zachowań. Odwołano się przy tym do poglądów przedstawicieli doktryny. W odniesieniu do kodeksu austriackiego jako wartości leżące u podstaw kryminalizacji wskazywano: bezpieczeństwo publiczne oraz porządek publiczny (Carl Stoss), indywidualne wartości niematerialne (Franz List), a z kolei Wacław Makowski przyjmował religię jako wspólną wartość. M. Tagancew twierdził, że na gruncie rosyjskiego kodeksu karnego ochrona religii wynika z faktu, że stanowi ona podstawę moralności publicznej, życia społecznego i państwowego, a także jest wspólną wartością. Z kolei Władysław M. Borowski upatrywał uzasadnienia regulacji prawnokarnej w tym obszarze w ochronie uczuć religijnych i wolności religii. W odniesieniu do polskiego kodeksu karnego (1932) wskazywano na następujące wartości: uczucia religijne (Juliusz Makarewicz), wolność religii (Wacław Makowski), pokój i porządek w zakresie przekonań religijnych. Referent zestawił regulacje polskich kodeksów karnych (1932, 1997), ze szczególnym nawiązaniem do

art. 173 (1932) i art. 196 (1997). W wystąpieniu odwołano się do aktualnej dyskusji w Polsce wokół regulacji art. 196 k.k. (1997). Referent wspomniał o różnych postulatach zmian legislacyjnych art. 196 k.k.

Ostatni referat w sesji przedpołudniowej wygłosiła **dr Kinga Császár (University of Pécs)** – pt. „Model tradycyjnej rodziny chrześcijańskiej oraz status kobiet na Węgrzech w latach 1867–1948” (*The Traditional Christian Family Model and The Legal Status of Women in Hungary (1867–1948)*). Referentka przedstawiła postulaty węgierskich ruchów na rzecz praw kobiet, wyróżniając trzy okresy. Od początku działania tego typu ruchów aż do 1896 r. domagano się zapewnienia kobietom prawa do edukacji, a także zagwarantowania im pewnych praw politycznych. Od 1896 r. do czasu I wojny światowej oczekiwano profesjonalnego nauczania dla kobiet. W okresie od 1919 r. do 1945 r. domagano się prawa kobiet do nauki na poziomie wyższym, a także prawa do pracy zawodowej. Prelegentka podkreśliła, że powyższe postulaty były skutkiem braku zagwarantowania praw kobiet w dostępie do nauki i pracy. Reforma edukacyjna podjęta w 1868 r. przyniosła jedynie ograniczone efekty. Prelegentka wymieniła dla przykładu wybrane działaczki: Mrs. Paul Veres, a także Margit Slachtę (pierwszą kobietę w węgierskim parlamencie). W dalszej części przedstawiono biblijne podstawy statusu kobiet. Zaprezentowano również zniekształcenia w zakresie statusu kobiet, jaki wynikał z doktryny chrześcijańskiej, wskazując m.in. na wyjątkowo silną pozycję męża w prawie germańskim. Referentka przedstawiła pozycję prawną kobiet w sferze prawa pracy w odniesieniu do komitatu Somogy w latach 1876–1914. W wystąpieniu przedstawiono również ewolucję w zakresie roli kobiet w życiu społecznym w XX w., a także skutki tych przemian.

Ostatnią, czwartą sesję poprowadził **prof. Waclaw Uruszczak (Uniwersytet Jagielloński)**. Jako pierwszy w tej części wystąpił **prof. Vincent Phillip Muñoz (University of Notre Dame)** z referatem pt. „Dwie koncepcje wolności religijnej: prawa naturalne oraz autonomia moralna w wykonywaniu praktyk religijnych” (*Two Concepts of Religious Liberty: The Natural Rights and Modern Autonomy Approaches to the Free Exercise of Religion*). Referent rozpoczął swoje rozważania od przedstawienia treści art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ z 1948 r., a także Pierwszej Poprawki do Konstytucji Federalnej USA z 1789 r. Przedstawił dwie wizje wolności religijnej z punktu widzenia: 1) prawa naturalnego oraz 2) autonomii moralnej, a następnie dokonał zestawienia tych koncepcji. Przytoczył treść stanowych aktów prawnych z XVIII w., które powstrzymywały władzę publiczną od ingerowania w wolność religijną. Ograniczenia te miały oparcie w prawnonaturalnych korzeniach wolności religijnej. Przedstawiając wizję wolności religijnej jako autonomii moralnej jednostki, referent odwołał się do poglądów współczesnych myślicieli, takich jak: Jocelyn Maclure, Charles Taylor, Martha Nussbaum, William Galston. Wykazał on różnicę między tytułowymi koncepcjami wolności religijnej, odwołując się do trzech aspektów. Pierwszy dotyczy natury i znaczenia wolności religijnej. W ujęciu prawa naturalnego celem tej wolności pozostaje adorowanie Boga, a w przypadku autonomii moralnej istotą tej wolności jest prawo wyboru każdego człowieka do zdefiniowania swojej egzystencji. Druga różnica wynika z podejścia do problemu ochrony i zagrożeń wolności religijnej. Koncepcje prawnonaturalne zakładają istnienie sztywnych ograniczeń władzy publicznej w dokonywaniu limitacji tej wolności. Z kolei w założeniu koncepcji nowoczesnej autonomii należy chronić tę wolność, nadzorować ją, a sprzeczne interesy powstające w związku

z jej realizacją powinny być wyważane. Odmienne przedstawia się również podejście do obowiązków religijnych w świetle powyższych ujęć wolności religijnej. Prawo natury zakłada, że obowiązki jednostki względem Boga mają być kategoriycznie chronione, a z kolei koncepcja nowoczesnej autonomii przyjmuje, iż „obowiązki ostateczne” powinny zostać rozważone.

Prof. Andrzej Bryk (Uniwersytet Jagielloński) wygłosił referat pt. „Złowieszcze konsekwencje wyroku SN USA w sprawie *Obergefell v. Hodges* dla wolności religijnej” (*Ominous Consequences of the US Supreme Court's Decision Obergefell v. Hodges for Religious Freedom*). Punktem wyjścia był wyrok SN USA w sprawie *Obergefell v. Hodges* dotyczący uznania małżeństw homoseksualnych jako zgodnego z Konstytucją USA. Tezą wystąpienia było stwierdzenie, że decyzja ta, podjęta większością głosów 5 : 4 przy ostrym sprzeciwie sędziów przegłosowanych, nie stanowiła – jak twierdził sędzia sprawozdawca Anthony M. Kennedy – rozszerzenia instytucji małżeństwa na osoby homoseksualne, lecz przededefiniowanie antropologiczne instytucji małżeństwa, a następnie umieszczenie jej w Konstytucji USA. Sąd wykorzystał w tej sprawie niezwykle pojemną i arbitralną doktrynę tzw. materialnego procesu sądowego. Według niej istnieją w Konstytucji fundamentalne prawa, których gwarancje muszą być zachowane dla wszystkich. Referent wskazał na dwa problemy związane z powyższą doktryną. Po pierwsze, jest to formuła ogólna i arbitralna, a po drugie, podmiotem definiującym te wartości jest wyłącznie SN.

Ostatni referat, pt.: „Wolność religijna w przestrzeni publicznej” (*Religious Freedom on the Public Square*), wygłosił **ks. prof. Franciszek Longchamps de Bérier (Uniwersytet Jagielloński)**. Wystąpienie to miało charakter podsumowania merytorycznej części sympozjum i stanowiło klamrę spinającą dwudniowe obrady sympozjum. Prelegent nawiązał do wystąpień poszczególnych referentów, wskazując na przedstawione w nich problemy. Szczególną uwagę zwrócono na konieczność umacniania świadomości znaczenia wolności religijnej. Prelegent podzielił się również swoimi spostrzeżeniami nabytymi w trakcie dydaktyki akademickiej w zakresie wolności słowa i wolności religijnej, chronionych przez Pierwszą Poprawkę do Konstytucji USA z 1789 r. Wskazał na aktualną konieczność uwrażliwienia na potrzebę zagwarantowania wolności religijnej we współczesnym świecie.

Referaty wygłoszone podczas sympozjum dotyczyły głównie problematyki relacji między państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w wieku XIX, okresie międzywojennym i powojennym, a także sekularyzacji prawa małżeńskiego, statusu zrzeszeń kościelnych oraz innych **węzłowych zagadnień** prawa i polityki wyznaniowej. Pomimo że było to sympozjum historycznoprawne, należy podkreślić, że w wielu referatach nawiązywano do obowiązującego porządku prawnego w poszczególnych państwach, co niewątpliwie stanowiło szczególny walor konferencji. Kwestie poruszone przez prelegentów wpisują się w bieżące dylematy nauki prawa wyznaniowego i mogą stanowić inspirację do prowadzenia dalszych badań naukowych. Warto przy tym podkreślić, że planowane jest ogłoszenie drukiem referatów zaprezentowanych na sympozjum w „Kraakowskich Studiach z Historii Państwa i Prawa”¹.

¹ W niniejszym sprawozdaniu wykorzystano treść prezentacji multimedialnych, a także materiały udostępnione przez organizatora sympozjum (prof. A. Dziadzię) i streszczenia własnych referatów przygotowane przez prof. A. Bryka, dr M. Bainszyk, dr K. Krzysztofek, dra P. Michalika.